

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

БИБИК Світлана Павлівна

ЕСТЕТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ НАРДНОРОЗМОВНОСТІ
В ІДІОСТИЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Спеціальність 10.02.02 - українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 1994

713 37.12.94
Робота виконана у відділі стилістики і культури мови
Інституту української мови НАН України.

Науковий керівник -
доктор філологічних наук,
професор Бриколенко С.Я.

Офіційні опоненти:
доктор філологічних наук,
професор Януш Я.В.;
кандидат філологічних наук
Шевченко Л.Л.

Провідна організація -
кафедра сучасної української мови
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00740328 (0)

Захист відбудеться "7" грудня 1994 року о 10 год.
на засіданні спеціалізованої ради /шифр Д.016.28.01/ для
захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук при Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні
НАН України /252001, Київ - І, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України.

Автореферат розіслано "4" листопада 1994 року
Учений секретар спеціалізованої ради

доктор філологічних наук

Н.Г.Озерова
Н.Г.Озерова

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Літературна мова, різновид національної мови, має одним із своїх джерел живу усну мову, яка залежно від суспільно-комунікативної практики змінювала свою роль щодо процесу унормування мови української нації в історико-літературному та естетично-стилістичному аспектах: як основи формування загальномовних літературних норм національної мови і як модифікованого, видозміненого під впливом художньо-естетичних норм народнорозмовного елемента.

У понятійному апараті істориків мови жива усна мова позначається як "народна мова", "жива народна мова", "народнорозмовна мова", "народна розмовна мова", "живомовна основа", "жива народнорозмовна мова", "розмовна народна українська мова" /Г.А.Левченко, І.К.Білодід, І.Г.Чередниченко, М.А.Жовтобрих, І.Г.Матвіяс, В.М.Русанівський, В.В.Німчук, В.А.Передрієнко та ін./, де компонент народ вказує на широту, соціальну й стильову спрямованість /враховуючи ототожнення народу й нації В.Гумбольдтом/ процесу творення літературної мови.

Народнорозмовність усталилась в історії української літературної мови як поняття, співвіднесене з наддіалектною основою формування національної літературної мови. Спостерігаємо нечіткість, неоднозначність цього поняття в сучасній україністиці. І.К.Білодід визначив народнорозмовну мову як "широкий комплекс національного мовлення, частиною якого є обихідно-розмовне мовлення". З.Т.Франко зв'язує живу мовну дійсність, зокрема, "з народно-розмовним¹ мовленням нелітературного характеру, тобто з територіальними діалектами, професійними жаргонами та соціальними

¹ У цитатах зберігаємо авторське написання.

ареалами", де останні можуть бути компонентами й літературної мови. І.І.Ковалик під живою народнорозмовною мовою розуміє діалектне мовлення. В.А.Передрієнко послуговується терміном народнорозмовна мова для означення "сукупності лексико-фразеологічних і фонетично-граматичних елементів, спільних у той самий час усім реально існуючим територіальним і соціальним діалектам, інтердіалектам та напівдіалектам".

Увага до поняття народнорозмовність активізувалась у зв'язку з вивченням закономірностей розвитку усного літературного мовлення та визначенням його взаємодії із писемною формою загальнонаціональної мови. Народнорозмовність виявляє себе як усномовна категорія в опозиції народнорозмовне /розмовне, усне/ писемне, розмовне/книжне.

У плані історико-літературному народнорозмовність у часи переваги книжної традиції ототожнюється з розмовним /усномовним/ та позначає джерело появи елементів "низького" стилю в писемних пам'ятках, а також наддіалектне підґрунтя літературного унормування. З розвитком загальнолітературних норм та структурно-функціональних стилів народнорозмовність позначають некодифіковані /нормативні, периферійно-нормативні, ненормативні/ компоненти загальнонаціональної мови, що не визнані словниками, граматиками, підручниками тощо. Розмовна мова як функціонально-стильовий різновид переважно усної форми літературної мови має кодифікований лексико-фразеологічний ґрунт із стилістично нейтральною розмовною, а також емоційно-експресивною маркованістю.

Розмовне та книжне взаємодіють через писемно-книжну, усно-книжну та писемно-розмовну, усно-розмовну мову. Такий вплив функціонування розмовного/книжного у надстильових формах

усне/писемне зумовлює появу новацій, індіферентних до форми вияву, що визначається подальшою суспільно-мовною практикою, зокрема художньою.

Народнорозмовність щодо розмовної мови становить комплекс не діалектних нормативних та периферійно-нормативних елементів, що визначають саморозвиток національної літературної мови в усних та писемних формах, у розмовних та книжних функціональних різновидах.

Народнорозмовність як синтетичне явище виявляється й в естетично-стилістичній сфері, зокрема в індивідуальних стилях письменників. Автори залучають до художньо-виражальних засобів тропи, джерелом яких є "народнорозмовне з фольклорним і діалектним включно" /З.Т.Франко/. Мовно-стилістичні особливості художнього стилю щодо естетичних можливостей народнорозмовних одиниць були в центрі уваги досліджень В.М.Русанівського, І.Г.Чередниченка, С.Я.Брмоленко, І.Б.Грицютенка, В.А.Чабаненка.

В опозиції народнорозмовне/художнє виявляється народнорозмовність як текстова категорія з другої половини XIX ст., коли припинився стихійний приплив говіркових елементів до нової української літературної мови. Як відомо, мова художньої літератури, мова фольклору та усне побутове мовлення виконують роль посередників у процесі засвоєння літературною мовою живомовних народних елементів /наприклад, говіркові слова, фразеологізми/, які з погляду текстуальних та логіко-ситуативних умов здатні виконувати важливі стилістичні функції.

Процес олітературнення діалектних та напівдіалектних,

розмовно-побутових елементів із естетичною настановою в художньому стилі становить художньо-стилістичний зміст поняття народнорозмовність.

Художній стиль залучає стилістично нейтральні компоненти наддіалектного розмовного мовлення, естетично модифікуючи їх як експресеми, що здатні виконувати стилістичну функцію художньо-образного переконання; вступати у системні відношення з елементами книжного мовлення, утворюючи внаслідок контамінації розмовних та літературних елементів народнорозмовні тексти, що виступають засобом індивідуалізації художньої мови.

Художній стиль, не ототожнюючись із поняттям літературної мови, через народнорозмовну орієнтацію виявляє нові мовні явища, які випереджають існуючу норму, активізує семантичні та граматичні потенції мови. Міра народнорозмовних елементів як засобу створення розмовного колориту залежить від авторських уподобань, світо- та мовоорієнтації, що визначає відповідну домінанту стилю.

Широку орієнтацію на народнорозмовну стихію /Л.Л.Шевченко/ виявив у художньо-мовній практиці Григор Тютюнник.

Актуальність теми підтверджено необхідністю теоретичного і практичного обґрунтування народнорозмовності як явища синтетичного в системі понять, пов'язаних з розрізненням територіальних, соціальних діалектів та літературної мови, а також відсутністю монографічного дослідження про естетичні модифікації конкретних виявів народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника.

Аналіз досліджуваного матеріалу здійснюється з урахуванням естетичного ставлення письменника до рідної мови та інди-

відуально-авторського модифікування мовних одиниць з опорою на народне світосприймання. Для кожного автора художня дійсність - унормована естетична системність /Грицют., 1972, 47/, де в художньо-образному акті поєдналися "стилістичне" й "естетичне". На сьогодні в лінгвостилістиці залишається актуальним осмислення співвідношення нероздільних понять "стилістичного" та "естетичного" /Григор"єв, 1979, 81/, що об'єктивно наявні в літературній мові і "визволяються" в контекстах.

Народнорозмовний елемент /слово, вислів тощо/ - експресамі, що в парадигмі контекстів художнього уживання реалізує естетичні функції мови /Григор"єв, 1973, 62/. Процеси модифікації, актуалізації, конкретизації мовної семантики в естетичних контекстах стають стимулом розвитку та збагачення літературної мови, зокрема естетичної норми художньо-о стилю.

За матеріал дослідження обрано тексти, що увійшли до 2-того видання творів Григора Тютюнника /К: Молодь, 1984-1985/.

Основна мета роботи: обґрунтувати статус народнорозмовності в системі української літературної мови; визначити способи естетичного модифікування народнорозмовності як стрижневої ознаки стилю Г.Тютюнника, виявленої в лексико-семантичній, словотвірній та синтаксичній системах художньої мовної практики.

Мета дослідження передбачає такі завдання:

1. Розмежувати поняття народнорозмовності в історико-літературному та естетично-стилістичному аспектах.

2. Схарактеризувати екстра- та інтралінгвальні чинники формування Г.Тютюнника як мовної особистості.

3. Дослідити вияви народнорозмовності в художніх текстах Г.Тютюнника.

4. Розкрити механізми естетичного модифікування кодифікованих та некодифікованих розмовних, стилістично нейтральних лексем у народнорозмовні.

5. Описати типові семантичні, експресивно-емоційні, граматичні моделі естетичного модифікування художньо-образної дійсності з ознаками народнорозмовності.

6. Виділити естетично навантажені оказіональні словоформи в народнорозмовною маркованістю та прийоми їх використання.

7. Виявити характер впливу творчої спадщини Г.Тютюнника на естетичну норму української художньої прози.

У дослідженні використані такі методи: метод виявлення асоціативних стрижневих рядів на основі естетично-стилістичного експерименту, функціонально-стилістичного, зіставного, кількісного аналізу.

Суб"ективність художньо-образного зображення дійсності зумовлює нейтралізацію лексико-семантичної несполучуваності в асоціативно контамінованих елементах різних тематичних полів. Внаслідок цих процесів утворюються асоціативні стрижневі ряди, що певним чином структурують художній текст, передаючи його основну предметно-контекстуальну та художньо-естетичну інформацію. Досліджуване явище народнорозмовності в текстах Г.Тютюнника найповніше реалізується через асоціативні ряди "людина" та "природа", об"єднані семами "рух", "зорове сприймання", "звук".

Естетично-стилістичний експеримент забезпечує зв"язок між виразовою мовою та художньою системою тексту, тобто сюжетом, темою, композицією, а також ставленням автора, тобто поєднання "стилістичного" й "естетичного" у визначенні ідіостильових ознак творчості Г.Тютюнника.

Наукова новизна дослідження ґрунтується на:

а/ теоретичному висвітленні народнорозмовності як категорії стилістичної системи української мови;

б/ здійсненні естетичного аналізу ідіостилю, стрижнем якого є народнорозмовність;

в/ введенні в стилістику поняття асоціативного стрижневого ряду в художньому тексті.

Теоретичне значення праці полягає в тому, що в ній вперше висвітлюється народнорозмовність як естетично-стилістична категорія у ряду понять народність, розмовність загальнонаціональної мови. Розробляється поняття естетичної модифікації мови.

Практичне значення дослідження пов'язане з методикою викладання історії та стилістики української літературної мови, завданнями лінгвоаналізу. Проаналізований у дослідженні і впорядкований "Словник-показник образного слововживання до творів Г.Тютюнника" має практичне значення для лексикографічної роботи - створення словника мови письменників та загальномовних словників.

На захист виносяться такі положення:

1. Народнорозмовність як явище синтетичне формується спільно з процесами кодифікації народної мови та формуванням естетичної норми в художньому стилі.

2. Народнорозмовність - конструкт, що визначає тенденцію закріплення елементів живої мови в естетичній категорії.

3. Народнорозмовність - естетично-стилістична категорія, що характеризується авторським сприйманням світу крізь призму розмовності, побутовості, невимуженості, довірливості та відображення його засобами наддіалектної мовної системи.

4. Народнорозмовність у системі художнього твору письмен-

ника охоплює: лексичне та фразеологічне наповнення творів; жанр із відповідними мовними ознаками; форми викладу змістової інформації; композиційно-мовленнєві прийоми організації художніх текстів; ритмосинтаксичні особливості.

5. Естетичне модифікування народнорозмовності в прозі Г.Тютюнника засвідчене через виділені асоціативні ряди.

6. Аналітично-психологічному характерові прози Г.Тютюнника надають індивідуального звучання народнорозмовні текстові елементи.

Апробація. Основні положення роботи і результати дослідження обговорювались на Республіканській практичній конференції "Григор Тютюнник" /Луганськ, 1991/, Перших читаннях, присвячених Д.І.Ганичу /Полтава, 1993/, Республіканській науковій конференції "Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка" /Луганськ, 1993/, на засіданні відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України /вересень, 1994/. Матеріали дослідження знайшли відображення у публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів і висновків. До роботи додаються список використаної літератури, Словник тожачик образного слесвоживання до творів Григора Тютюнника.

У вступі обґрунтовується актуальність і новизна дослідження, формулюється мета і завдання, науково-практичне значення дослідження; розкривається синтетизм поняття "народнорозмовність" в україністиці.

Зміст роботи.

У першому розділі "Народнорозмовність - визначальна ознака

стилю Григора Тютюнника" розкривається психолінгвальний характер творчої індивідуальності письменника.

Викладені екстра- та інтралінгвальні чинники мовно-художньої орієнтації автора: статус української мови як мови-матері /народився на Полтавщині/, виховання у середовищі, де любили "балачку при гурті", лицедійство; здобуття освіти, професія вчителя російської мови та літератури в російськомовному середовищі та робота на Донбасі, в Харкові протягом 1947-1963 рр., що відлучило Тютюнника на деякий час від українськомовної стихії; робота із "Словарем" Б.Грінченка, збірниками прислів'їв та приказок; дружба з Григорієм Тютюнником та мовна переорієнтація письменника; спостереження усномовних ситуацій, поведінкових реакцій та фіксації їх виразних зразків для майбутніх творів; працьовитість, вимогливість до себе.

Наводяться оцінки літературознавців щодо майстерності у володінні жанром, художньою деталлю та уміння перевести її у психологічну характеристику /О.Гончар, А.Шевченко, І.Приходько, В.Мельник, М.Жулинський, В.Брюховецький, М.Слабошпицький, Л.Морова/, вільного володіння розмовними інтонаціями /Л.Морова, Т.Аврахов, Г.Ключек, І.Дзюба, П.Малєєв, В.Іваненко/.

У другому розділі "Народнорозмовність як категорія історії літературної мови та стилістики" - два підрозділи.

Перший підрозділ "Народнорозмовність - категорія історії літературної мови" розкриває діалектику поняття "народнорозмовність" в науці про історію літературної мови, теоретично обґрунтовує місце народнорозмовної мови в процесі формування національної мови.

На основі праць І.Огієнка, Г.Левченка, І.Білодіда, І.Матвіяса, І.Ковалика, В.Чабаненка, В.Німчука, В.Русанівського, М.Пилинського, С.Брмоленко, В.Передрієнка, Я.Януш зроблено висновки, що система української літературної мови сформувалась на народнорозмовній основі, вбираючи в себе писемно-літературні та усні народнопоетичні надбання попередніх етапів. Складність цього формування полягає в тому, що в давній період функціонували паралельно старослов'янська мова та літературні мови східних слов'ян на живомовній основі. Взаємовплив цих мов зумовив засвоєння пам'ятками церковної літератури через посередництво переписувачів живомовних елементів, що уже в XI-XIII ст.ст. кількісно переважали над старослов'янськими. Провідною тенденцією розвитку української літературної писемної мови XIV ст. був вияв народнорозмовної стихії, поступова демократизація, онароднення писемної мови. З XV ст. жива українська мова обмежує архаїчні норми книжної мови і до початку XVII ст. руйнує структуру та систему "високої" мови. У XVII-XVIII ст.ст. розширюється засвоєння літературних мовних розмовних елементів різними жанрами. Зокрема в художній літературі такими стають інтермедії, бурлескні, панегіричні вірші, сатиричні та гумористичні твори. Подекуди засвідчується стилізація діалектних елементів різних наріч. Жива народна мова закріплюється в основі розвитку художнього та нових структурно-функціональних стилів у XVIII ст., зокрема ділового.

У розвитку української мови спостерігаються дві зустрічні тенденції. З одного боку, народнорозмовна мова абстрагується від різнооформлених "нестандартних" елементів /локальних, жар-

гонних, вузькопрофесійних, виразно просторічних та ін./, виявляє тенденцію до послаблення залежності від територіальних говірок, до усталення мовних норм. З другого боку, народна основа стає з'єднувальною ланкою живомовної та книжної стихій в системі наступності літературно-писемної традиції на Україні.

Обстоється думка про системотворчу функцію явищ народнорозмовної мови в процесі кодифікації мовних норм.

Основою існування кожної літературної мови є писемність, стандарти вживання слів і формул, що забезпечують однотипність мови і взаєморозуміння носіїв різних споріднених діалектів.

У роботі відзначена активна роль художнього стилю, що є з'єднувальною ланкою між народнорозмовною та книжно-літературною мовою у процесі "спонтанного саморозвитку живої мови"¹.

"Народне" /народнорозмовні, локальні, жаргонні, фольклорні варіанти/ та "книжне" взаємодіють як два компоненти, основні джерела літературно-писемної традиції, зумовлюючи їх варіантні норми, стилістично марковані або основні нейтральні. Варіанти книжного походження відтісняються на периферію або ж виходять з ужитку.

Таку нормотворчу взаємодію можна спостерігати з кінця XVIII - початку XIX ст., виявлену у хитаннях, непорядкованості, широкому доступі діалектних одиниць до літературної мови /І.Ковалик,

¹ Русанівський В.М. Співвідношення функціональних і експресивних стилів мови // Слово і труд /за ред. І.Ф.Анדרша та ін. - К., 1976. - С. 77.

В.Чабаненко/¹. З другої половини XIX - початку XX ст. стихійний вплив говіркових елементів до нової української літературної мови зменшується, помітне прагматичне та стилістичне навантаження говіркових форм, слів, конструкцій як народнорозмовних елементів в системі літературних норм.

Отже, процес унормування української літературної мови зв'язаний із зміною якості народнорозмовного компонента: від джерела формування літературної мови української нації, унормування її шляхом онароднення фонетики, морфології, синтаксису, закріплення народнорозмовної мови як монопольної основи формування національної літературної мови до подальшого "звуження" системи "літературна мова" щодо народнорозмовної варіантності та доступності компонентів народної мови, а також до виділення розмовного стилю літературної мови. Останнє сприяло розвитку усних форм літературної мови в реалізації різних функціональних стилів /офіційно-ділового, наукового, публіцистичного/, що зумовлювало закріплення усних норм літературного спілкування.

У другому підрозділі "Народнорозмовність - естетично-стилістична категорія" висвітлюється питання естетичних можливостей мови, естетичної функції, естетичного значення як категорії лінгвостилістики. Подається історія визначення естетичної функції як специфічної для художньо-образної мови. З виокремленням мовознавства як самостійної науки на початку XX ст. постає питання про функціональну природу слова й словосполучення, де природа естетичного пов'язується з почуттєвим, духовним

¹ Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. - К., 1977. - С.23, 189.

/В.Гумбольдт/, доводиться, що ґрунтом суб"ективного авторського є загальнонародне значення слова /О.Потебні/.

З ХХ ст. слово кваліфікується як естетичний феномен /Б.Кроче/, а наука про мову – стилістика – визначається як розділ естетики /К.Фослер/. Мову письменника пропонується вивести за межі мови взагалі /Ш.Баллі/.

Природа естетичного змісту художнього слова набула глибокого теоретичного обґунтування в творчості О.Потебні, а також сучасних російських дослідників Б.Даріна, В.Виноградова, М.Кожіної, В.Григор"єва.

Естетична модифікація народнорозмовності в художньому стилі розглядається на тлі розуміння художньої мови як художньої образної системи конкретизації дійсності, пропущеної через оцінку письменника. Ідіостиль – естетична система, естетична функція – акт комунікативної та оцінно-почуттєвої спрямованості. Естетичне значення, співвідносячись з естетичною функцією, зумовлює естетичну модифікацію слова в контексті, тобто переведення одиниці із загальнонормативного як нульової точки естетичного відліку в явище конститутивне для художньої мови, де "стилістичне" та "естетичне" функціонують нерозривно.

Зміст поняття "естетична норма" художнього стилю охоплює також народнорозмовні елементи. Процес естетизації народнорозмовних компонентів у мові художньої творчості є явищем історичним. Перш ніж народнорозмовна мова закріпилась у художньому стилі літературної мови й сприяла розвитку наддіалектної стилістичної норми, вона відіграла консолідуючу роль у народнопоетичній творчості /С.Єрмоленко, 1987 /.

У тексті художнього твору, де індивідуальне, змінне превалює над загальним, спільним, діалектизми набувають авторської трансформації, перетворюючись у народнорозмовний естетизований елемент художнього стилю.

Уже в ХУІІІ ст. на живомовній основі виробилась естетична норма української літературної мови, що по-різному реалізувалась в художній творчості.

Взаємодія фольклорної та літературної стихій дала змогу І.Котляревському активізувати основний лексичний склад народного побутового мовлення для емоційної насиченості, динамізації зображуваного, створення інтимно-ліричної, іронічно-жартівливої тоналності оповіді. Мова народної пісні з трансформованими народнопісними формулами вираження стала важливим чинником створення сентиментально-оповідного стилю у Г.Квітки-Основ'яненка. Стилізацією під народну творчість була мова творів поетів-романтиків. Новим етапом у розвитку можливостей народної мови є творчість Т.Шевченка, який в основу художньо-естетичного умотивування дійсності поклав народнопоетичне джерело. Марко Вовчок по-своєму використала народнорозмовну ритмомелодику. У літературній мовній практиці кінця ХІХ - початку ХХ ст. /І.Карпенко-Карий, І.Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, В.Стефаник/ закладаються основні принципи стилістичного використання діалектних слів. Зокрема у мові драми народнорозмовна мова пропущена крізь призму письменницького сприймання, оброблена й відшліфована /Я.Януш, 1983 /.

Унормування нової української літературної мови - народної в своїй основі - невіддільне від розвитку естетичної норми художньо-образного інтелектуального осмислення буття за допомогою народнорозмовної мови.

Саме в мові художньої літератури, особливо сучасної, активним є процес нейтралізації книжних елементів і розширення стилістичних можливостей розмовних елементів, що може бути означене як естетизація книжних і розмовних висловів, конструкцій у поезії, прозі й драматургії.

Народнорозмовне в плані стилістики розуміється як таке, що охоплює ненормативні та нормативні розмовні елементи, що є джерелом іновачій у писемних стилях.

Позанормативне естетично модифікується, за певних умов /майстерність автора, його популярність, прийняття твору читачьким загалом, опора на психологічну константу національної літератури та ін./ може увійти до естетичної норми художнього стилю, а згодом й інших. Народнорозмовні елементи як естетично модифіковані діалектизми, просторіччя, застарілі слова та лексеми з яскравою емоційністю поповнюють систему образно-виражальних засобів літературної мови. При цьому вони є стилістично маркованими, протиставленими книжним та нейтральним елементам літературної мови.

Оцінка нормативне - ненормативне пов'язана із поняттям "кодифікована мова", що передбачає фіксацію норм літературної мови в словниках, граматиках тощо. Відзначено непослідовність у ремаркуванні розмовної лексики; під "розмовним" пропонується розуміти компоненти, властиві усному мовленню: нейтральні, емоційно-експресивні, що мають відповідні позначки в СУМі, а також ті, що позначені в словниках як "діал."

Через "розмовне" /кодифіковане / некодифіковане, нормативне / ненормативне/ як стилістичну категорію реалізується наддіалектний мовно-виражальний конструкт - народнорозмовність.

Третій розділ "Естетична модифікація народнорозмовності в лексико-семантичній системі художнього твору" складається з двох підрозділів.

Підрозділ "Естетичні модифікації із семантичними мотиваціями" розглядає народнорозмовність як єдиний об'ємно-змістовий чинник людини й природи, у чому виявляється антропоцентризм творів Г.Тютюнника.

Аналіз лексико-семантичної групи /ЛСГ/ "людина" здійснюється за визначенням способів естетичної модифікації народнорозмовності в портретній характеристиці людини. Основна увага письменника, чия творчість має аналітично-психологічну зорієнтованість, звернута на деталь очі.

Портретна характеристика естетично модифікується через сему "зорове сприймання", яка реалізується через портрет-знайомство, портрет-реакцію, портрет-характеристику в таких моделях:

I. Подвійні прикметникові:

а/ Метафоричні портретні характеристики іноді з прирощенням фольклорності типу: на щоках йому виступали круглі макові рум'янці, як у дівчини /2:52/; або книжного аналітизму, що виникає у мікроконтекстовій взаємодії книжних елементів з певними народнорозмовними типу: чолов'яга з благородним сивим чубом /2:184/; чи побутово-розмовним модифікатором типу: голова так і палахкотіла рудим розвихреним полум'ям /I:221/.

б/ Епітети на означення кольору та форми, розміру очей, де, як правило, кольорова ознака "карі" модифікується як тилова характеристика українця, пор.: дивилася великими густо-карими очима /2:226/.

в/ Метафоричні епітети, один із компонентів яких є носієм народнорозмовної експресії, на означення емоційно-психічного стану, реакції персонажа та кольору його очей типу: глянув у байдужі до нього тернята /1:231/; або зовнішніх ознак образу-персонажа, які доповнюють ознаки внутрішніх властивостей людини типу: хиже насмішкувате око /2:209/.

П. Прислівниково-прикметникові означення, структура яких базується на причинно-наслідкових відношеннях такий тому такий: перший елемент є формально незмінним, позиційно закріпленим з народнорозмовною маркованістю: дикувате чорними очима /1:226/.

Ш. Дієслівно-прислівникова сполука:

а/ З прислівниковим народнорозмовним означенням - носієм асоціативної семантики, що виконує порівняльно-уподібнювальну функцію характеристики постійної риси: /на кубанку/ по-селезнячому закручувалася чорна цуприна /2:108/; або ситуативної з іронічно-доброзичливою оцінкою типу: руками дідусик розмахував по-стройовому /2:192/.

б/ Як означення-сinekдоxa емоційно-психічного стану персонажа та "рис обличчя" з народнорозмовною семантикою структурного компонента типу: брови /.../ зобиджено стремлять угору /2:165/.

IV. Складні прикметникові означення, що відбивають неоднозначність емоційно-психічного стану персонажів через ситуативну ознаку портретної деталі - очей, де народнорозмовність створюється обмежувальною оцінністю першого компонента чи інтенсифікується внаслідок його розмовно-згрубілої семантики типу:

Оксонша дивилася на нього побожно-закоханими очима /2:227/; перепитав поліцей, скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі /2:110/.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

У. Сполученням прикметника із абстрактним іменником, що вносить відтінок книжності, через який виявляється суб"ективна авторська оцінка персонажа із фразеологізованою народнорозмовною семантикою, створюваною на основі трансформації означень "як собака", "як загнане цуценя" тощо, пор.: ніс в очах не людську - собаку обиду /1:250/; озирався по хаті очима загнаного цуценяти /2:41/.

Естетичні модифікації народнорозмовності в портреті-костюмі нечисленні. Вони реалізуються через модель побутової розмовності, у якій портрет-костюм репрезентує лексичне вираження історико-художнього часу /війна, післявоєнні роки, село 50-60-х рр./ типу: галіфе, чоботи, картуз; серед них є усномовне "куфайка", діалектне "дідурка", просторічне "шахтьорки".

Народнорозмовність відтінюється в оцінках типу запнутий, понаряджувані; натягаючи на худенькі плечі пожмакану гімнастерку /1:56/.

Психологічно-побутова розмовність є засобом естетичного модифікування мовно-психологічних портретів-костюмів певних соціальних типів за допомогою стилістично нейтральних лексем, що об"єднуються в ампліфікаційні ряди для лаконічного образотворення з підтекстовою оцінністю типу: Так ми й посунули: у шапках, шинелях, підперезані брезентовими пасками з лудженими бляхами "РУ" /2:166/. Психологічно-побутова оцінність закріплена за найменуваннями типу лахміття, недоноски зневажливої характеристики, а також із співчутливо-інтимною, пор.: Ігорко порозкладав те причандалля на лаві /1:57/.

Естетичне асоціативне поле "зорове сприймання" включає синонімічні явища з семами "дивитися, бачити" та "одягатися, наді-

вати, у яких представлені стилістично нейтральні та розмовні компоненти.

Важливою деталлю портретної характеристики у Г.Тютюнника є означення манери ходити, рухатися, пересуватися, що семантично увиразнюють синоніми до "іти". Розмовний компонент переважає в групах "іти швидко" /І6/, "іти повільно" /І0/, деякі синонімічні ряди об'єднують лише народнорозмовні відповідники, напр.: "ходити, роблячи часті рухи ногами", "дуже швидко побігти".

Показова семантична група "говорити, балакати", що входить до асоціативного поля "звук". Вона представлена переважно розмовними елементами. Це синонімічні групи "говорити - висловлюватися" /7/, "говорити - включатися в розмову" /6/, "говорити - сказати" /3/, "говорити невизначено, тихо" /І3/, "говорити голосно" /6/, "говорити швидко" /5/.

Аналіз семантичних чинників створення народнорозмовної стихії у творах Г.Тютюнника показав, що модифікаторами "орозмовлення" стають контаміновані асоціативні аналітично-динамічні означення типу: дивитися - "дотикатися": голубив очима окраєць /хліба/ /2:234/; іти - "грати на музичному інструменті": /Ладко/ начепив баян через плече і пограв на свій куток /І:94/; іти - "кашляти": покашляти; побухикав до вигону /І:58/; "іти, створюючи звуковий фон взуттям чи ногою"; говорити - "створювати звуковий фон", "говорити та висловлювати пораду, побажання, наказ".

Нерідко рухо-звукова контамінація зв'язана з метафоризацією означень, які побудовані на аналогії форми, руху як деталей портретної характеристики з реалією побуту типу: брови стовпчиками вгору - дивуються чи плачуть на радіощах /2:153/; вусами пару з миски ловить /І:283/.

У лексико-семантичній групі "природа" аналізуються естетичні модифікації народнорозмовності, зумовлені побутовою розмовністю, стилістична функція якої полягає в окресленні матеріального середовища, у якому живуть і діють персонажі творів Г.Тютюнника. Таке мовно-речове тло створюють назви реалій хатнього вжитку і надвірних реалій та будов, назви засобів пересування в селі та їх частин, назви селянського реманенту. Деякі з таких лексем естетично модифікуються в ідеофункціональні знаки народнорозмовної семантики типу: - А давай лишень граматки, подивимось, що там у тебе з науками /2:79/, пор.: граматка - "заст. Буквар" /СУМ, II, 155/, "азбука, буквар" /Сл. Гр. I, 321/, текстове значення - списані зошити.

Стилістично нейтральні найменування-побутовізви відтінюються як естетичні мовні знаки в сполученні з народнорозмовними лексемами : старий стояв у роздзяплених дверях /1:29/; пробачте, що такого довгого листа накрутив /1:51/.

Предметно-динамічна естетична модель світу "орозмовлюється" в асоціативних моделях, створюваних дієсловом на означення дії, що конотує із кольоровим виявом реалії типу: хустка цвіте на весь базар /2:109/; прислівником на означення емоційно-психічного стану, що модифікується в персоніфіковану реалію, напр.: у вікно вдираються звуки переляканого піаніно /2:176/; прислівниково-прикметниковим метафоричним означенням із споглядально-асоціативною оцінкою, напр.: фігури стояли /.../ дерев"яно-бай-дужі /1:267/.

Естетична модель живої природи представлена групою стилістично нейтральної та народнорозмовної лексики на означення рослин, тварин, явищ природи: хміль, городина, мішаниця; павук, буля, бовкун; вітер, сонце.

Народнорозмовний характер асоціацій навколишнього світу часто поєднується з книжними образними структурами, пор.: сонце малинові каплі порозвішувало - впала роса, вечір заходить /I:134/; Сонце вже торкнулося землі, і висівало на степ черво-ний пилок /I:246/. Динамічна дієслівна ознака, як правило, ви-бирається за ознакою розмовної експресії: Кузька виборсався з-під порога /I:318/.

Здебільшого стилістичний ефект досягається завдяки вико-ристанню метафоричних дієслівних асоціацій з діями людини, напр.: У ріллях порпалося гайвороння /I:26/; в корчаках линки кубляться /I:50/; вітер козакував собі кругом хати /2:305/.

Психологічна динамічна естетична модель містить також сему "звук" і реалізується в дієсловах переважно розмовної марковано-сті типу: диркотів на сухому сучку дятел /I:127/; або в дієслів-но-прислівникових метафорах, що фіксують емоційний стан спосте-рігача: вітер весело свиськає /I:295/.

Дослідження естетичної модифікації з емоційно-експресивною мотивацією дало змогу виявити мікросистему некодифікованого на-роднорозмовного мовлення: а/ функції просторіччя, як-от: роздя-галка, прогресивка; Що ж він у тих танках петрає! /I:120/; б/ функції жаргонної лексики, що характеризує мовлення шахта-рів, матросів, злодіїв, напр.: Слухай, палундра /I:201/; в/ функції лайливої лексики, що модифікують емоційні стани персонажів - роздратування, гнів, злість, неприязнь.

Природність, спонтанність, емоційність розмовного мовлення естетично модифікується в антропонімичних словоформах - власних народнорозмовних називаннях та найменуваннях-прізвиських.

Представлені естетичні моделі розмовно-побутового суржикового мовлення, напр.: лікарство, нащот, розмечтався, папаша.

Фразеологічні конструкції – мовні узагальнення культуротворчої діяльності народу. Вони або безпосередньо перенесені автором у художньо-образні контексти, або естетично модифікуються у фразеологізмах з оказіонально-структурними модифікаціями, емоційною конотацією, структурно-семантичною модифікацією. Як природні живомовні естетично-філософські формули із семами "жити", "працювати", "умерти", "людина та її характер" функціонують індивідуально-авторські фразеологічні одиниці типу: І я вже наперед знаю: "/.../ дурно музика не грає" /I:134/.

Одним із активних засобів асоціативного, емоційного компресивного означення реалій є порівняння типу: рудий, як стара солома /I:283/.

У четвертому розділі "Естетичні модифікації народнорозмовності в словотворенні" представлені типові народнорозмовні словотвірні моделі як засоби створення інтимно-ліричної, стримано-ліричної оповіді з різними відтінками індивідуального ліризму. Це прикметникові, дієслівні, рідше прислівникові словоформи типу: хирлявий, прижовклий; підобідувати, попростішати; тамечки.

Народнорозмовні словоформи типу Зінка, одежина, хусточки шовковенькі, голови́ха, морозець, як і в розмовній мові, нейтралізуються в художньо-образних текстах Г.Тютюнника та відповідно переводяться в знаки нейтральної народнорозмовності, відтворюючи умови спілкування, властиві усномовній стихії.

Активно послугувався письменник оказіональними народнорозмовними словотвірними моделями. Автор використав із художньо-конкретизаційними настановами природні потенції регулярного ук-

раїнського словотвору типу: гарбузянка, кепкувальник, соменко, протопти.

Створенню динамічних та психологічних моделей світу сприяють авторські відзвуконаслідувальні форми типу: туп-дзень, цворохкати, вонкати, а також прислівникові народнорозмовні модифікації типу: отетеріло, шибеникувати, незаміжно.

У п'ятому розділі "Естетичні модифікації народнорозмовності в синтаксисі художнього тексту" досліджуються структурно-композиційні та емоційно-експресивні модифікації розмовно-діалогічного мовлення, що відбивають природність мовної етихії, у якій знаходяться персонажі. Такими є моделі власне діалогу /емоційного, розсудливого/, ситуативного та поліфонічного діалогів. Вони побудовані на властивих усному мовленню неповних, односкладних еліптичних реченнях, часто фразеологізованих, насичених стверджувальними, заперечними, питальними, емоційно-оцінними частками.

Естетичні модифікації розмовно-монологічного мовлення як "діалогізованих" контекстів представлені у формах непрямой та не-власне-авторської мови: опис, розповідь, роздум.

Встановлено, що надається перевага ускладненим синтаксичним формам як засобам естетичного модифікування народнорозмовності, у яких поєдналися "чужі" голоси, усномовні суб"ективно-оцінні структури та прості й складні речення із семантичними центрами "зовнішнього /зорового, звукового, динамічного/ сприймання", "внутрішнього стану особи".

— Естетична домінанта мовної особистості Г.Тютюнника - діалог, як тип структурної організації мовлення, орієнтованого на звуко-кольорово-запахово-рухову динаміку зображуваного. Діалог -

синтетичний засіб естетичного модифікування оповіді як неперерваного потоку мовлення.

У висновках узагальнено результати проведеного дослідження, запропоновано визначення народнорозмовності як мовно-стильової домінанти аналітично-психологічної прози Г.Тютюнника. Узагальнено, що різні тональності авторського стилю створюються завдяки функціям народнорозмовних компонентів усіх мовних рівнів.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Фразаологізми в загальнонародній мові та в художньому тексті Григора Тютюнника // Мовознавство. - № 6. - 1993. - С.70-74.

2. Запахові відчуття у художньому сприйнятті Григора Тютюнника // Культура слова. - № 45. - 1994. - С. 26-31.

3. Якби не був таким, не був би Яким /про стилістичні функції антропонімів у оповіданнях Григора Тютюнника/ // Культура слова. - № 49 /у друці/.

4. Словотвірні та стилістичні особливості прислівників у новелах Григора Тютюнника // Григір Тютюнник: Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції, 5-6 грудня 1991 р. Луганськ, 1991. - С. 123-124.

5. Слово у "Словарі" Б.Грінченка і в художньому тексті Григора Тютюнника // Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка: Тези доповідей республіканської наукової конференції. - Луганськ, 1993. - С. 7-8.

Гайбик

Bybyk S.P. The aesthetics modifications of the people's colloquial language in the individuelle style of G.M.Tutunnyk.

Thesis for conferring the degree of bachelor of philological science by speciality 10.02.02. - Ukrainian language; Institute of linguistics by O.Potebny NAS of Ukraine, Kiev, 1994.

Manuscript contains the theoretical generalisations of people's colloquial language as category of history of literary language and stylistic. Definition has been proposed of people's colloquial language as the language stylistic's dominant of the analytical and psychological Tutunnuks' prose. It has been generalized that the different formes of author's style has been created due to function of people's colloquial language componentes of all language's leveles.

Бибик С.П. Естетические модификации народноразговорности в идиостиле Г.М.Тютюнника.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02. - украинский язык, Институт языковедения им.А.А.Потебни НАН Украины, Киев, 1994.

Работа содержит теоретические обобщения о народноразговорности как категории истории литературного языка и стилистики. Предложено определение народноразговорности как рече-стилевой доминанты аналитическо-психологической прозы Г.М.Тютюнника. Утверждается, что разные тональности авторского стиля создаются благодаря функциям народноразговорных компонентов всех языковых уровней.

Ключові слова: ідіостиль, естетичні модифікації, народнорозмовність.

1111-211

АВ 31.203

АВ 31.203

Надано до друку 31.10.94 Формат 60 × 84 мм

Ум. друк. арк. 1,39 Обл. вид. арк. 1,5

Тираж 100 Зам. 618 1994 р.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України